

THEO SNIKERS

SCHUUR UIT DE FRANSE TIJD KRIJGT EIGENTIJDSE FUNCTIE

'Het huis met de vier poorten', zo staat het gebouwencomplex aan de Dorpsstraat 10-12 bekend.

Oorspronkelijk vormden beide panden, die op de monumentenlijst staan, een geheel, maar begin vorige eeuw werden ze gesplitst. Uit de inscriptie op de sluitsteen in de voormalige poortboog kan worden afgeleid dat het bouwjaar vermoedelijk 1794 was. Deels zijn echter ook oudere materialen gebruikt.

Het pand nummer 10 was in de Franse tijd in gebruik als burgemeesterswoning. Het huis nummer 12 staat bekend als het poorthuis, omdat het in vroegere tijden aan de voorzijde inderdaad twee poorten had. Eén daarvan was bedoeld voor karren en koetsen, de andere gaf toegang tot de binnenplaats. Daar ligt de oude opslagschuur, die eveneens uit de Franse tijd, maar volgens deskundigen van Rijksmonumenten- en zorg mogelijk zelfs uit de zeventiende eeuw stamt. Over dat laatste zijn de meningen echter verdeeld.

Het is deze opslagschuur, met de twee uit de negentiende eeuw stammende zijvleugels waarin koeien en varkens huisden, die grondig gerestaureerd gaat worden. De bedoeling is dat het geheel opnieuw op te trekken complex als onderkomen voor Habets/Van den Beselaar Media & Communicatie Consultants gaat dienen. In de schuur moet vergader- en kantoorruimte en een atelier komen.

Volgens Michel Habets, bewoner van de Dorpsstraat 12, moet het een 'sobere' restauratie worden, waarbij het leemwerk deels wordt hersteld en het

vakwerk groten- deels terugkeert. De structuur van de schuur wordt gehandhaafd; er komen nauwelijks deuren. Toevoegingen uit latere tijd zullen zo veel mogelijk verdwijnen. Op enkele plaatsen zullen, in de stijl van het gebouw, ramen worden ingevoegd. De voorzijde van de oude schuur, waar oorspronkelijk een poort zat, wordt grotendeels van glas. De rechtere vleugel van het u-vormige gebouw krijgt echter een wat ander karakter. Daar komt, in historiserende stijl, een overwelfde bogengalerij. Een Maastrichtse galerie zal die vleugel en de binnenplaats als expositieruimte gebruiken.

HET HUIS MET DE VIER POORTEN

Voorbeeld van het 'huis met de vier poorten' (Dorpsstraat 10-12, Brunssum).

Habets denkt dat de werkzaamheden ongeveer een jaar in beslag zullen nemen, zodat het nieuwe pand in het 'jubileumjaar' 1994 in gebruik genomen zou kunnen worden. De tekeningen en het bestek zijn al klaar, de oude schuur is grotendeels ontmanteld. Het wachten is nog op overheidssubsidie, en die is in deze tijd van bezuinigingen nog steeds niet afgekomen. Veel werk zal echter ook na toekenning van een subsidiebedrag met eigen handen moeten worden verricht.

J.J. STASSEN

GRAFSCRIFTEN VAN ROLDUCSE KANUNNIKEN IN ERE HERSTELD

De kerk te Afden in 1993 (Foto L. Augustus).

Sinds 27 januari 1993 sieren twee plaquettes de zuidwand van de kerk te Afden. De in hardsteen gebeitelde inscripties roepen de herinnering op aan Simon Peter Ernst en Johan Joseph Kruyder, de twee Rolducse koorheren die de parochie van de H. Gertrudis als pastoor bedienden.

Ze waren afkomstig uit de abdij Kloosterrade (Rolduc). Deze abdij kreeg reeds in 1178 het patronaatsrecht over de parochie Afden van Hendrik III, hertog van Limburg. Gelijktijdig kreeg de abdij dit recht in de parochies te Baelen en Doveren. De parochie Afden, gelegen aan de rechteroever van de Worm, onder Herzogenrath, heeft met de her-

plaatsing van de grafschriften het verlies van de originele graftekens, zo goed als mogelijk, ongedaan gemaakt.

Er kon geen rekening gehouden worden met de oorspronkelijke vormen van de graftekens en de lay-out van de inscripties, omdat de grafstenen niet betrouwbaar gereconstrueerd konden worden. Elders zijn de originele grafstenen van 'Rolducse' pastoors nog behouden. Zo kan men op het kerkhof van Baelen (B) het, in calcaire gekapte, graf-

**S.P. ERNST
EN J.J. KRUYDER**

kruis zien van Theodoor Jerusalem, die na een lectoraat in de theologie te Rolduc achtereenvolgens kapelaan werd in Baelen, pastoor in Goé en daarna in Baelen. In de laatste plaats overleed hij op 16 mei 1804. De liggende grafsteen van Ernst was reeds, omstreeks 1843, bij een vergroting van de kerk in stukken uit elkaar gevallen. Een belangrijk fragment werd in 1913 in de zuidelijke kerkmuur aangebracht, maar ook dit relict ging tijdens restauraties in de jaren 1973-1974 verloren. Toen verdween ook het grafkruis van Kruyder, dat tegen de zuidwand van de kerk geplaatst was. Naspeuringen, waaronder zelfs het dreggen naar brokstukken in de Worm, leverden niets op.

Het verlies was des te meer betreurenswaardig daar het grafstenen betrof, waarmee een herinnering levend bleef aan niet de geringsten onder de Augustijner koorheren van Rolduc. In kort bestek zij hier nog gewezen op de betekenis van beide pastoors.¹ In 1769,

het jaar van zijn priesterwijding, werd Ernst bibliothecaris en archivaris van de abdij. Hij ontwikkelt zich tot een historicus die speurt naar de bronnen van de geschiedenis, documenten en archivalia, in

Nederland en de omringende landen. Hij onderhoudt een levendig contact met gerenommeerde geschiedvorsers en wordt veelvuldig geconsulteerd.

Zijn onderzoek wordt in 1784 bekroond door de Koninklijke Academie voor Geschiedenis en Wetenschap te Brussel als gevolg van zijn deelname aan een door deze Academie uitgeschreven prijsvraag.

Vanaf 1783 begint Ernst voorberei-

dingen te treffen voor de publicatie van zijn omvangrijk werk de 'Histoire du Limbourg'. In 1787 wordt hij tot pastoor benoemd te Afden, een benoeming die hem aanvankelijk weinig vreugde bereidt. Daar voltooit hij het zesdelige werk dat pas na zijn dood gepubliceerd wordt door de Luikse historicus Edouard Lavalleye. Deel 6 bevat een schat aan archivalia, die niet alleen betrekking hebben op het hertogdom Limburg, maar ook op belendende graafschappen, bisdommen, abdijen en kerken.

In deel 7 publiceert Lavalleye de zogenoemde *Continuatio* van de *Annales Rodenses*, een handschrift van abt Nicolas Heyendal.

Het werk van Ernst bevat ook vele geografische en topografische gegevens en het is nog steeds een bron van kennis over de bodemschatten en de mijnbouw in ons gewest. Hij kan niet nalaten zijn opvattingen als traditioneel theoloog en bijbelgeleerde over het ontstaan van de kolen prijs te geven. Hij keert zich tegen de 'moderne naturalisten' die ervan uitgaan dat de kolen ontstaan zouden zijn in een natuurlijk verklaarbaar geologisch proces. Ernst verdedigt de opvatting dat de kolen door een unieke goddelijke scheppingsdaad aan de mensheid geschonken zijn.

Ernst had theologie en exegese gedoceerd aan de novicen van de abdij Kloosterrade en ook op dit gebied was hij een man van gezag. Veelvuldig werd zijn raad ingewonnen, zelfs door bisschoppen.

Het meest markant is zijn stellingname in de kerkrechtelijke problemen die door de Franse Revolutie werden opgeroepen. Na de scheiding der geesten in Frankrijk zelf, tussen de 'prêtres insermentés' en de 'prêtres assermentés', trad in de door Frankrijk bezette gebieden eenzelfde schisma op. In 1797 werden de geestelijken in het bisdom Luik

DE PERSOON ERNST

verplicht een eed van onderwerping af te leggen aan de wetten van de Republiek en een eed van haat jegens het koningschap. De staatsbemoeing met de eigen rechten der kerk onder meer wat betreft de circumscriptie van de bisdommen, het benoemingsrecht van bisschoppen en pastoors en de opheffing van geestelijke orden en kloosters leidde tot tegengestelde stellingnamen in de vraag of het moreel verantwoord was de gevraagde verklaringen onder ede af te leggen.

Ernst was voorstander van het afleggen van de eed en deed dit zelf ook. In polemische geschriften en in brieven verdedigde hij de eedaflegging. Getrouwheid aan de leer van de kerk achtte hij niet in het geding en 'de eed van haat' zag hij als een politieke instemming om de terugkeer van de monarchie tegen te gaan. De onderwerping aan de wetten van de Republiek woog in zijn opvatting niet op tegen de gevolgen van de weigering, waardoor parochies beroofd werden van hun zielzorgers. Later aanvaardde Ernst ook de eenheidsathechismus die door Napoleon werd ingevoerd.

Als gezagsgetrouwe figuur, met autoriteit in kerkelijke zaken, kwam Ernst in aanmerking voor benoeming in een hoge kerkelijke functie. Zijn medebroeder Muller, kapelaan te Eupen, laat hem weten dat er verwachtingen bestaan dat Ernst bisschop wordt in een bisdom van de Republiek. Hij schrijft dat hij een geldstuk, een 'Louis', zal geven aan de armen van zijn parochie op de dag van de bisschopswijding. In 1803 kreeg Ernst het aanbod vicaris-generaal te worden van Berdolet, de bisschop van het pas opgerichte Bisdom Aken. Ernst weigerde. Zijn wetenschappelijk werk lag hem na aan het hart en bovendien was Afden een nabije uitkijkpost op Kloosterrade, waarvoor hij een redding bevocht in de vorm van een

nieuwe bestemming.

In dat jaar werden de Augustijner koorheren door Rome ontheven van hun gelofte van armoede en werd hun toegestaan de bezittingen van de abdij onder elkaar te verdelen. Ernst zette zich als vertegenwoordiger van zijn medebroeders in om de abdij en de nabijgelegen landerijen buiten de verdeling te houden.

Malcontente confraters en zelfs erfgenamen van overleden koorheren hebben Ernst veel zorgen bereid. Anderen, met name Muller en Lanckhardt moedigden hem aan om door te gaan.

Het resultaat van zijn onverdroten inzet heeft hij zelf niet meer meegemaakt, maar er daagde reeds bij zijn dood een overdracht van de gebouwen aan het bisdom Luik. In zijn testament van 1817 vermaakte hij aan het Luikse seminarie 'alles wat mij toebehoorde in de goederen van genoemde abdij'. Ernst wordt terecht gewaardeerd als redder van de gebouwen van Rolduc.

Ernst hield ook een belangrijk deel van het abdij-archief uit handen van de Fransen. Het betrof dat deel van het archief dat meer rechtstreeks betrekking had op Kloosterrade en dat in 1992 uit Rolduc werd overgebracht naar het Rijksarchief te Maastricht, waar zich al de archivalia bevonden die wel werden uitgeleverd.

Hoewel Ernst aanvankelijk niet gelukkig was met zijn benoeming te Afden, heeft hij zich met veel toewijding voor deze parochie ingezet en een dreigende opheffing van zijn parochie aangevochten. Hij heeft veel zorg besteed aan de restauratie en inrichting van de kerk, het onderwijs aan de jeugd en hij

INZET VOOR ROLDUC

zorgde voor een behuizing van de koster, die hij eerder had willen ontslaan wegens dronkenschap.

Dit alles moge voldoende zijn om warme instemming te betuigen met het initiatief, het grafschrift van Ernst in ere te herstellen. De volledige tekst bleef behouden door de aandacht die de Limburgse historicus Jos Habets aan het grafschrift van Ernst besteedde. In het voorjaar van 1886 bezocht hij Afden en de toenmalige pastoor Sassel kon hem alleen het fragment tonen dat in de zuidelijke muur van de kerk werd ingemetseld.

Hij trof op het fragment de navolgende tekst aan:

SUB HOC LAPIDE REQUIES
PLURIMUM REVERENDI
DOMINI SIMONIS P
HISTORIAE LIMBUR
OLIM LECTOR
THE²

Wij vullen dit inschrift naar andere gegevens 'volgenderwijs aan' schrijft Habets:

SUB HOC LAPIDE REQUIESCIT CORPUS
PLURIMUM REVERENDI
DOMINI SIMONIS PETRI ERNST
HISTORIAE LIMBURGENSIS AVCTOR
OLIM LECTOR SS. SCRIPTURAE ET
THEOLOGIAE IN ABBATIA RHODENSI,
NATUS IN AUBEL, DIE 2 AUGUSTI 1744
AB ANNO 1787 PASTOR IN AEFDEN,
OBIIT DIE 11 DECEMBRIS 1817
R.I.P.

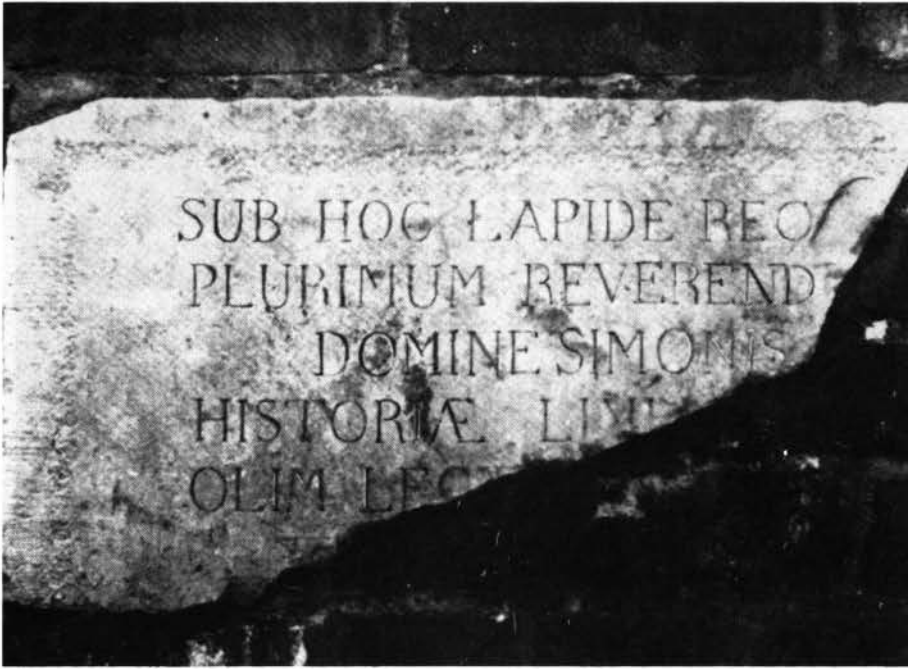
Latinisten hebben, in navolging van prof. De Clercq aan auctor en lector een tweede naamval gegeven, daarbij de naamval volgend van 'Domini Petri Ernst'. Aldus werd de tekst van het grafschrift te Afden weergegeven. Niet werd overgenomen de aanvulling die Prof. De Clercq gaf op het einde van de tweede regel waar hij 'in Christo' toevoegt. Het is juist dat de tweede regel

wat kort is in het gehele tekstblok maar, bij gebrek aan bewijs voor de aanvulling, werd deze niet overgenomen.

In de reproductie van de foto, die Prof. De Clercq in zijn eerder genoemd werk liet afdrucken, is nog een onregelmatigheid ingeslopen. In plaats van Domini staat er Domine en De Clercq plaatst dan ook 'sic' achter deze onbegrijpelijke naamval, vrij vertaalbaar als: 'Wat een Latijn!' De geleerde is echter misleid door een retouche. Door de mededelingen van De Clercq tijdens tafelgesprekken te Rolduc was bij mij belangstelling gewekt voor de figuur Ernst. In 1934 heb ik een foto gemaakt van het graffragment te Afden. Daarop staat goed leesbaar: Domini. De retoucheur is kennelijk misleid door een beschadiging waardoor er op de plaats van de I een E verscheen. Vermoedelijk is dit bij de drukker in Portugal gebeurd die de foto ter beschikking kreeg die ik in 1954 genomen had.

In vertaling luidt het grafschrift aldus: Onder deze steen rust het lichaam van de Hoog Eerwaarde Heer Simon Peter Ernst, schrijver van de Geschiedenis van Limburg, eertijds lector in de H.H. Schrift en Theologie in de abdij Kloosterrade. Geboren te Aubel op 2 augustus 1744. Sinds het jaar 1787 pastoor in Afden. Hij overleed op 11 december 1817. Hij ruste in vrede.

Na de dood van Ernst werd Johan Joseph Kruyder tot pastoor in Afden benoemd. Na zijn priesterwijding op 18 juni 1791 werd hij al spoedig geconfronteerd met de wederwaardigheden die de abdij zouden treffen. Hij heeft deelgenomen aan de vlucht voor de naderende Fransen in 1794. Eerst trokken de Augustijner koorheren over de Rijn naar de Trappistenabdij van Düsseldorf, waar zij de meegevoerde klokken begroeven, in afwachting van betere tijden. Vervolgens zetten zij hun tocht voort naar Welda bij Warburg. In 1796

Geretoucheerde foto van het fragment van de grafsteen van Ernst.

keerden de interne religieuzen terug naar Rolduc.

Kruyder werkte daarna als zielzorger in Alsdorf en Kerkrade. Vervolgens werd hij aan Ernst toegevoegd als kapelaan te Afdon. Daar ontplooidde hij later als pastoor heel wat activiteiten om de parochie geestelijk en materieel op te bouwen. In 1819 laat hij twee nieuwe klokken gieten en in 1829 laat hij een lagere school bouwen. In 1831 mag hij beleven dat de inspanningen van de al geruimte tijd overleden Ernst bekroond worden met de oprichting van het Luikse klein-seminarie te Rolduc, door mgr. Van Bommel. In 1835 begint Kruyder met de uitbreiding van de kerk.

Voordat Rolduc na de scheiding van België en Nederland definitief overging naar het bisdom Roermond werd Kruyder geconfronteerd met de moeizame en pijnlijke onderhandelingen over

de koopsom die aan het Luikse Seminarie moest worden betaald. Monseigneur Paredis had aan zijn Luikse collega-bisschop al laten weten dat ze geen geld hadden: 'Nous n'avons pas un sou'. Kruyder maakte herhaaldelijk zijn bezwaren kenbaar tegen het hoge bedrag dat voor de overdracht van Rolduc betaald moest worden.

De Belgische regering had bepaald dat het bedrag, waarvoor Rolduc verkocht mocht worden, niet onder de 76.000 francs mocht liggen. Het standpunt van Kruyder was: 'Wat men om niet gekregen heeft, moet men ook om niet verder geven'. Het Roermondse seminarie werd in 1843 te Rolduc geopend, maar het zou tot 1845 duren voordat de financiële afwikkeling geregeld was. Kruyder werd geëerd als representant van zijn confraters die de redding van Rolduc hadden bewerkstelligd. De leraren van het Luikse seminarie schon-

De nieuwe plaquette ter nagedachtenis van S.P. Ernst (Foto L. Augustus).

ken hem, bij zijn gouden priesterfeest, een kelk. In 1843 schonk Kruyder deze kelk aan het Roermondse seminarie. Ze bevindt zich nog steeds te Rolduc. Toen in 1845 een akkoord met Luik bereikt was, viel hem een hulding ten deel door alle geledingen van het Roermondse Seminarie. In de feestzaal prijkte een tekst van Vergilius: *Fortunate senex, ergo tua rura manabunt* - O gelukkige grijsaard, dus zullen uw landerijen behouden blijven. Voor de afbetaling had Mgr. Paredis zijn hoop gevestigd op de toename van het aantal leerlingen, zodat Rolduc door de hogere inkomsten zichzelf kon vrijkopen. Ieder jaar toog de Rolducse provisor naar Luik om de aflossing van 4.000 francs te voldoen. Toen Rolduc in 1857 door geldgebrek een schuld van 16.000 francs had opgelopen en Luik met een proces dreigde, bood een vriend van de provisor uitkomst. Hij leende dit bedrag aan Rolduc tegen een minimale rente.

Tenslotte was het Luikse geweten, onder meer door de protesten van Kruyder, zo murw geworden dat de laatste 20.000 francs werden kwijtgescholden.

Vermeldenswaard is nog, dat het prachtige orgel in de St. Gertrudis te Afden te danken is aan de opdracht die Kruyder in 1843 gaf aan de firma Koulen. Het instrument werd pas in 1846, het jaar van Kruyder's dood, voltooid. Uit zijn testament bleek dat hij zowel aan zijn parochie als aan Rolduc belangrijke bedragen had nagelaten. Aan Rolduc liet hij bovendien het grondgebied na dat bekend stond als de 'Raubusch', een gedeelte van het tegenwoordige 'bosquet'. Kruyder werd door tijdgenoten beschreven als een beminnelijk mens en een toegewijde zielzorger, die zich vooral bekommerde om het lot van de armen in zijn parochie. Zijn dood schijnt het gevolg geweest te zijn van een longontsteking die hij had

opgelopen tijdens het langdurige biecht-horen in een koude kerk.

Enige kundige manipulaties van een vakfotograaf met het, eveneens uit 1954 stammende, negatief leverden een betrouwbare weergave op van de inscriptie op zijn grafkruis:

ZUR FROMMEN ERINNERUNG AN
DEN HOCHW. PFARRER UND JUBILARPRIESTER
JOHANN JOSEPH KRUYDER
REGULIRTEM CHORHERRN DER EHEMALIGEN
AUGUSTINER ABTEI KLOSTERRATH
GEBOREN ZU HENRI CHAPELLE AM 15 MAERZ 1763
GESTORBEN AM 24 APRIL 1846
R.I.P.

De nieuwe plaquettes op de zuidwand van de kerk te Afden (foto L. Augustus).

De wederwaardigheden te Afden, wat betreft de graftekens van Ernst en Kruyder, mogen een aansporing zijn grote zorg te besteden aan het behoud van grafmonumenten als cultuurgood. Weliswaar zijn deze soms klein maar belangrijk vanwege de herinnering die zij oproepen.

In Afden betreft het de herinnering aan de personen Ernst die door zijn historisch pioniers werk uitgroeide tot een geleerde van internationale betekenis, en van Kruyder. Beide pastoors hebben de verdienste dat zij zich beijverd hebben voor het behoud een groot cultuurbezit, in casu Rolduc, terwijl elders abdijen van gelijke of nog grotere waarde verloren gingen. Beiden zijn ook representanten van het denken en handelen in een belangrijk en bewogen tijdsgewricht.

De toegewijde zorg voor de geestelijke opbouw van een gemeenschap sierde hen. Met deze daad, de grafschriften aan de vergetelheid te ontrukken, heeft de parochie Afden de herinnering aan beide pastoors ter harte genomen.

NOTEN

1. Een uitgebreide informatie over Ernst en Kruyder treft men aan in het omvangrijke werk van Ch. de Clercq, Rolduc - Son Abbaye - Ses religieux - Son Seminaire (Rolduc 1975). Vroegere studies over Ernst door deze auteur, worden in dit werk vermeld.
2. Jos Habets, in: *Msg*, 6 maart 1886 nr. 5.

MARCEL J.M. PUT

ENKELE ASPECTEN UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE KOLONIE MORGENSTER*

HET VERGETEN VERLEDEN VAN DE 'VENUS' VAN HEERLEN

De Heerlense Venus, beter bekend als 'Morgenster'¹, was lang zo mooi niet als de Griekse naamge-note. In haar jonge jaren vond men haar uiterlijk armoedig en ook toen zij op leeftijd

was kon zij maar weinigen bekoren. Een enkeling liet een traan om de Morgenster toen eind 1960 bleek dat zij spoedig uit het Heerlense stadsbeeld zou verdwijnen. Maar de Morgenster was niet met het oog op uiterlijke schoonheid geschapen. Zij diende een meer praktische zaak. Deze hield direct verband met de ontwikkeling van de mijnindustrie in oostelijk Zuid-Limburg: de huisvesting van mijnarbeiders en hun gezinnen.

Koloniën voor kompels

In 1893 kreeg ingenieur Henri Sarolea het concessierecht voor de exploitatie van het steenkolenveld Oranje-Nassau. Velen voor hem bezaten een dergelijk recht in oostelijk Zuid-Limburg. Al deze concessionarissen verloren het echter weer, omdat zij door gebrek aan financiën en/of voldoende technische kennis er niet in slaagden tot exploitatie van hun kolenvelden te komen. Sarolea leek een zelfde lot beschooren. In Nederland kreeg hij onvoldoende kapitaal bij elkaar voor de ontginning van het concessieveld. Hij verkocht daarom zijn concessierecht voor f56.000,- aan de Akense broers Carl en

Friedrich Honigmann. Sarolea bleef wel bij de exploitatie van de concessie betrokken. Gedrieën richtten zij namelijk de Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen op. Een onderneming die beter bekend werd onder de naam Oranje-Nassau Mijnen. Dankzij de financiële en technische steun van de Duitse zakenlui en mijnbouwers Honigmann kon nog voor de eeuwwisseling met het delven van steenkool op Heerlens grondgebied worden begonnen.

De eerste steenkool uit de Oranje Nassau I werd in 1899 naar boven gehaald. Vrijwel gelijktijdig startte het bedrijf van Sarolea en de gebroeders Honigmann met de bouw van arbeiderswoningen. De huizen waren voor de arbeiders van de eigen mijn bestemd. De bouw ervan was geen daad van menslievendheid, maar gebeurde uit bedrijfseconomische overwegingen. De mijnondernemers vonden in het agrarische Zuid-Limburg onvoldoende kwame arbeidskrachten. De meeste Limburgers hadden geen ervaring met het mijnwerk. Bovendien waren ze gewend aan werk op het land en hadden ze niet veel zin om in zo'n donker, vochtig en gevaarlijk gat af te dalen. En zij dat dat wel wilden gingen naar de Duitse mijnen. Die betaalden een beter loon en hadden betere sociale voorzieningen voor hun arbeiders.²

Ook de houding van de plaatselijke leiders en bestuurders speelde de mijnondernemers aanvankelijk behoorlijk parten. De katholieke notabelen waren bang dat de industrie-arbeid, waartoe zij het mijnwerk rekenden, de discipline

van de bevolking zou ondergraven. Zij wilden hun 'dierbare' Limburg behoeven voor toestanden zoals ze die uit andere industriegebieden kenden. Een groot aantal van de eerste arbeidskrachten voor de Limburgse mijnen wierf de mijndirectie daarom noodgedwongen buiten Limburg.

Een deel van deze mijnwerkers kwam uit de Duitse mijngebieden. Het waren Duitsers, Polen, Oostenrijkers en Tsjechen. Vaak hadden deze uit Duitsland afkomstige kompels bij onze oosterburen voor moeilijkheden gezorgd. Wanneer deze arbeiders niet de Duitse nationaliteit hadden werden zij als 'lästige Ausländer' de grens over gezet. De Duitse mijnwerkers die in hun land grote problemen hadden op het werk kwamen uit eigen beweging naar Limburg. De overige mijnwerkers kwamen uit de andere Nederlandse provincies, meestal uit Friesland, Groningen, Drenthe en Noord-Brabant.³ Voor deze vreemdelingen moest er natuurlijk woonruimte in de buurt van het werk zijn. Er waren te weinig woningen in het dorp Heerlen om aan al deze nieuwkomers geen onderdak te bieden. Huisvesting in de omliggende plaatsen was niet mogelijk. Niet alleen ontbraken daar eveneens voldoende beschikbare woningen, maar ook waren de verbindingen met Heerlen te slecht voor een goed en regelmatig woon-werk-verkeer. Tegelijk met het aantrekken van arbeidskrachten moesten de mijnondernemingen dus woningen bouwen.

Controle en continuïteit

Met de bouw van arbeiderswoningen wilde de mijndirectie de problemen ondervangen, die ongebonden en daardoor onbetrouwbare werklieden voor een werkgever met zich meebrachten.⁴ Door de arbeiders een huis te verhuuren hoopte de directie op den duur een

"gezeten arbeidersbevolking" te creëren en zich daarmee te verzekeren van de benodigde arbeidskracht.⁵ De mijnonderneming draaide immers continu en moest er van op aan kunnen dat de mijnwerkers naar hun werk kwamen. Arbeidershuisvesting door de werkgever kon daartoe bijdragen. Op de eerste plaats wisselden arbeiders minder snel van baan wanneer ze naar tevredenheid woonden. Op de tweede plaats kreeg de werkgever op die manier meer invloed op de arbeiders. De huur werd bijvoorbeeld direct op het loon ingehouden en daarmee hield de werkgever zeggenschap over een deel van het geld van zijn arbeiders. Bovendien betekende verlies van werk dat de mijnwerker en zijn gezin ook letterlijk op straat stonden. Zij moesten dan immers het huis van de mijn verlaten.

Doordat werken en wonen zo aan elkaar waren gekoppeld, werd de arbeiderswoningbouw en de toewijzing van woonruimte door werkgevers, bestuurders en kerkelijke leiders gezien als een ideaal middel voor het behoud van de sociale orde. In de samenwerking van kerk en kapitaal werd de arbeiderswoningbouw het sociale controlemiddel bij uitstek. De mijnwerkers woonden namelijk niet alleen in huizen van hun werkgever of daarmee verbonden organisaties, hun leven in die huizen werd door diezelfde huisbazen gecontroleerd. Woninginspecties en sociale controle moesten de kans op misstanden reduceren. De meeste aandacht was daarbij gericht op het voorkomen van zedeloosheid en het onderdrukken van het socialisme.⁶

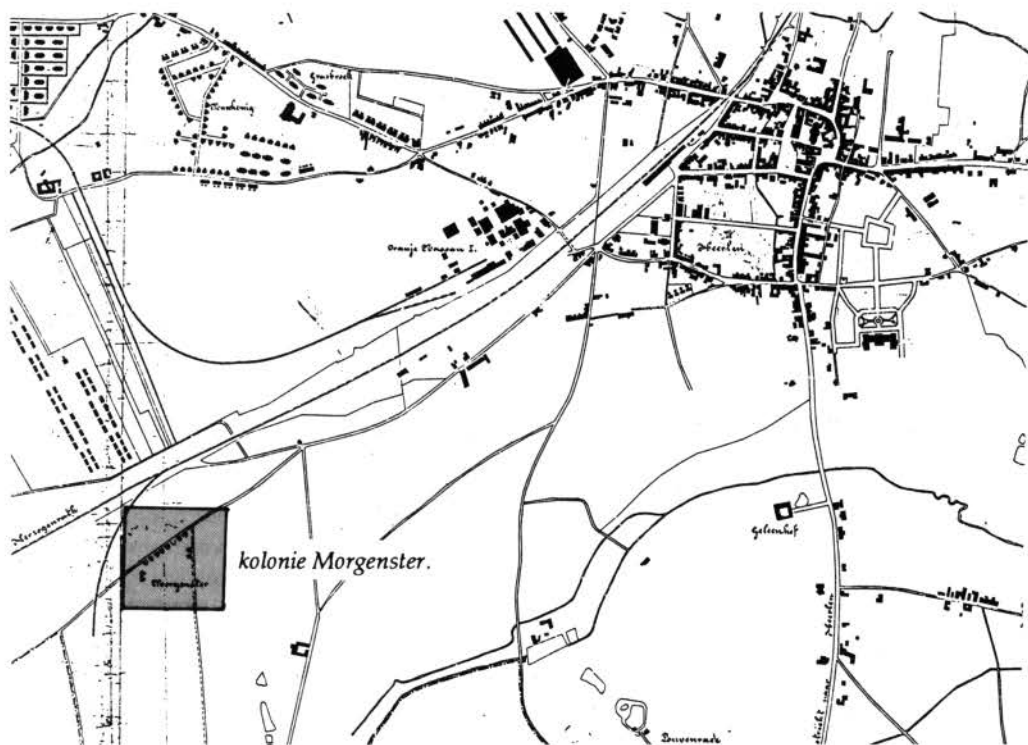
MIJNWERKERS- WONINGEN

Tweedeling of tuinstad?

Speelde dit 'controle-denken' in verband met de arbeiderswoningbouw ook al een rol rond de eeuwwisseling, dat wil zeggen in de beginjaren van de mijnexploitatie in Zuid-Limburg en dus bij de bouw van de Morgenster? De aanleg van deze woonwijk lijkt niet goed in deze visie op de woningbouw te passen. De Morgenster lag immers relatief ver van de mijnzetel en van het Heerlense centrum. Dit was geen goede plaats om de bovengenoemde controle uit te oefenen. Zij leek eerder een vrijplaats voor zedeloos gedrag. Dachten Sarolea en de heren Honigmann dat zij een gezeten arbeidersbevolking konden krijgen zonder dat zij daar enige controle op uitoefenden of hadden zij andere redenen voor de bouw van een wijk zo ver van de mijn?

In verband met de gebrekkige voer-middelen was het gebruikelijk de arbeiders onder de rook van de fabrieken te huisvesten. Ook Sarolea en de gebroeders Honigmann hebben er ongetwijfeld naar gestreefd de mijnwerkers zo dicht mogelijk bij de mijn onderdak te geven. De mogelijkheden leken daarvoor volop aanwezig. In 1900 had Heerlen nog geen bestemmingsplan waarin bepalingen aangaande de stadsuitbreiding stonden. In de buurt van de Oranje Nassau I was nog voldoende bouwland. Toch werd de Morgenster op een verder af gelegen terrein gebouwd, aan de overzijde van de spoorlijn naar Sittard. Welke motieven hadden de directeuren van de Oranje-Nassau Mijn voor deze locatiekeuze?

Het is mogelijk dat zij de arbeiderswoningen bewust op enige afstand van

Plattegrond van Heerlen (1919), met daarop de kolonie Morgenster.

de bestaande dorpskern bouwden. De plaatselijke bevolking was namelijk niet erg ingenomen met de komst van de mijnonderneming. Door de vreemde mijnwerkers en de inheemse Heerlenaren gescheiden te houden, dachten de Oranje Nassau-directeuren misschien problemen te voorkomen. Ook de andere koloniën waarin arbeiders van de Oranje Nassau I woonden, Grasbroek, Musschemig(erbaak) en Beersdal, werden immers relatief ver van het Heerlense centrum gebouwd, terwijl er toentertijd nog voldoende bouwgrond dicht bij de dorpskern lag. De hoofdreden voor de vestigingsplaats van de Morgenster kan dit echter niet zijn geweest. Een strikte scheiding was immers niet mogelijk. De mijndirectie kon niet verhinderen dat de nieuwkomers naar het dorp gingen om boodschappen te doen en zich te vermaken.

Koos de bedrijfsleiding van de mijnonderneming voor kavels ver van de dorpskern omdat zij, los van de bestaande bebouwing, een eigen mijnstad wilde vestigen? Dit is niet erg waarschijnlijk. De nieuwe woningen van de Oranje Nassau Mijnen werden op andere plaatsen gebouwd. Er was geen sprake van uitbreiding van de Morgenster.⁷

De kracht van het kapitaal

Uit de tabel 'Bezit arbeiderswoningen ...' (Bijlage 1) blijkt dat het merendeel van de arbeiderswoningen van de Oranje-Nassau Mijnen na 1908 werd gebouwd. In dat jaar nam de familie De Wendel de onderneming van de gebroeders Honigmann over.⁸ Het geld van de De Wendels maakte de Oranje-Nassau Mijnen tot een kapitaalcrachtiger bedrijf dan voorheen. Investerings in nevenactiviteiten, zoals arbeiderswoningbouw, werden daardoor veel gemakkelijker. Het lijkt dan ook aannemelijk dat de financiële positie van het startende bedrijf van doorslaggevend belang was

bij de keuze van de bouwgrond voor de Morgenster.

Onder Sarolea en de gebroeders Honigmann kampte de onderneming ongetwijfeld met een gebrek aan financiële middelen. Het in exploitatie brengen van de mijn had veel geld gekost. De productie van kolen en de daarmee inkomende geldstroom moest nog op gang komen. De directie beseftte dat de omstandigheden in Zuid-Limburg de bouw van arbeiderswoningen noodzakelijk maakten. De investeringen in deze activiteit moesten gezien de financiële positie van het bedrijf echter bescheiden blijven. Er werd daarom aanvankelijk niet alleen weinig gebouwd, maar ook zo goedkoop mogelijk. De kostprijs van de woningen in de Morgenster verschilde echter niet beduidend van die in andere koloniën. Deze bedroeg ruim *f*3.000,- per dubbele arbeiderswoning.⁹ De prijs van de grond waarop de Morgenster-woningen stonden, was daarentegen aanzienlijk lager. De grond voor de 24 woningen in de Morgenster kostte *f* 2.186,-, dat wil zeggen nog geen *f* 100,- per woning. Voor de grond van de 72 woningen in de Musschemigerbaak betaalden de Oranje-Nassau Mijnen *f* 21.114,525, ofwel ongeveer *f* 300,- per woning. Dit perceel lag dan ook veel dicht bij de mijn en bij de bestaande bebouwing van Heerlen. Daarbij moeten we bovendien bedenken dat de tuinen van de woningen in de Morgenster veel groter waren dan in de Musschemigerbaak. De lage grondprijs in de Morgenster heeft er, in combinatie met de hierboven genoemde omstandigheden en overwegingen, misschien toe geleid dat de Oranje Nassau-directie tot deze 'vreemde' locatiekeus besloot.

Met het oog op de voor de woningbouw noodzakelijke bouwgrond dient zich echter ook een tweede verklaring aan. Deze betreft het aanbod van bouwka- vels aan de mijndirectie. Naast de koop-

kracht en de overwegingen van de vrag-
ger kan namelijk ook de houding van de
mogelijke aanbieders van bouwgrond
een beslissende rol hebben gespeeld bij
de totstandkoming van de Morgenster.
Gezien de heersende aversie tegen de
mijnindustrie en alles wat daarmee in
verband werd gebracht, was het immers
mogelijk dat de grondbezitters de door
de mijnen begeerde gronden niet aan
deze ondernemingen wensten te verko-
pen. De mijndirecties konden dan niet al
te kieskeurig zijn. Zij moesten kiezen
voor het minst slechte alternatief: niet bij
de mijn, maar er ook niet te ver vanaf.
Indien er al sprake was van een dergelij-
ke boycot, is het bestaan van verwijzing-
en ernaar echter hoogst onwaarschijn-
lijk.

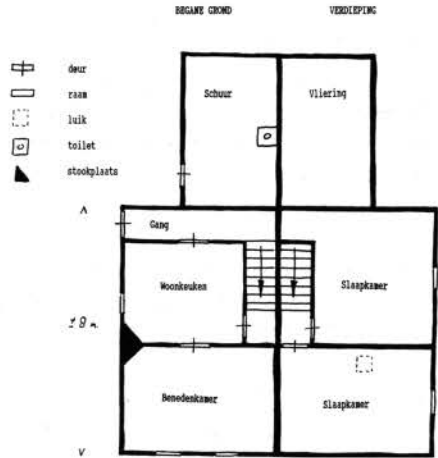
Grote arbeiderswoningen¹⁰

Het jaarverslag
van de Oranje-
Nassau Mijnen
over 1900 meldde
over de Morgen-
ster dat "Met de
bouw van arbe-
derswoningen
werd voortge-
gaan." Vermoede-
lijk was men daar
een jaar eerder

mee begonnen.¹¹ De naam van deze
Heerlense arbeiderskolonie was afgeleid
van de hoeve die enkele honder

den meters verder, ten noorden van
het spoorwegviaduct, lag.¹²

De woningen werden, zoals toen
gebruikelijk was, gebouwd in blokken
van twee. Het waren huizen van grote
ruwe bakstenen waar later een grijze
cementlaag op werd aangebracht. De
daken waren met rode pannen bedekt.
Net als de andere woningen die de
Oranje-Nassau Mijnen voor 1913 nog
zouden bouwen hadden deze huizen
een inhoud van ongeveer 350 m³.¹³

*Plattegrond van het meest gangbare woning-
type in de Morgenster. Links de benedenver-
dieping, rechts de bovenverdieping
(Tekening M. Put).*

Er waren drie verschillende woning-
typen in de Morgenster. Bij twintig
woningen lagen de vertrekken achter
elkaar en bevond de huisdeur zich ach-
ter, aan de zijkant van woning. De
woningen in een blok waren elkaars
spiegelbeeld. Dat was niet het geval bij
de vier overige woningen.¹⁴ Daar had
één woning de huisdeur aan de straat-
kant. Bij de andere lag deze op dezelfde
plek als bij de meest gangbare variant.
Verder lagen bij deze twee afwijkende
typen de vertrekken naast elkaar en
hadden beide bovenkamers ramen aan
de straatkant. Door de andere positione-
ring van de voordeur, de gang en de
kamers en door de extra ramen verschil-
den ook de voorgevel en de plaats van
de schouw en de schoorsteen bij deze
vier woningen.

Afgezien van deze verschillen in de
plattegrond waren de woningen gelijk.
Ieder huis had vier woonvertrekken:
twee op de begane grond en twee op de
eerste verdieping. Verder waren de
woningen gedeeltelijk onderkelderd en
was er een lage zolder. Deze was via een
luik in het plafond van een van de bo-

BEGIN BOUW MORGENSTER

De buurt Morgenster tijdens de sloop. De woningen links zijn reeds gedeeltelijk gesloopt (Fotocollectie SAH no. 6985, opname 8 juni 1962).

venkamers te bereiken. De vier kamers hadden ongeveer dezelfde afmetingen. Het vloeroppervlak was ongeveer vijf bij vier meter. Van de benedenvertrekken werd er één als woonkeuken gebruikt. De nu zo gebruikelijke keukenvoorzieningen waren niet aanwezig. Er was geen aanrecht, geen afvoer en ook stromend water ontbrak. Al het huishoudelijk werk werd op de keukentafel gedaan. Het afval verdween in de gierput en voor water kon men bij één van de twee pompen in de wijk terecht. Deze pompen waren op het gemeentelijke waterleidingnet aangesloten. De vertrekken op de begane grond hadden een stookplaats, die in de keuken tevens 'kookplaats' was.

Meestal werd één van de twee ruimtes op de eerste verdieping door de ouders als slaapkamer gebruikt. De andere kamer was voor de kinderen. Bij de grotere gezinnen of gezinnen met oudere kinderen werd deze kamer vaak door middel van een tussenschot in een 'meisjes-' en 'jongenskamer' verdeeld.

Achter het huis lag een aanbouw waarin zich 'het gemak' bevond. Dit toilet was aanvankelijk niet meer dan een plank met een gat die over de beerput lag. In de jaren dertig kregen de woningen wc-potten. Een aansluiting op het riool bleef echter uit. Doordat de aanbouw niet direct vanuit het huis toegankelijk was moesten bewoners die de deur aan de voorkant van hun huis hadden een hele tocht maken voordat ze bij het toilet kwamen. In de aanbouw werd ook de was gedaan. Daarnaast was het een opslagruimte en werd het vaak gebruikt voor het houden van kleinvee, zoals varkens of geiten.¹⁵ Het had net als het huis een schuin pannendak. Daardoor was er boven op dit gebouwtje nog voldoende plaats voor een extra 'kamertje'. In deze ruimte kon een kleine werkplaats worden gemaakt of zij kon als opslagplaats voor veevoeder en dergelijke dienst doen.

De tuinen waren erg groot. De gemiddelde oppervlakte bedroeg zo'n 350 m². In de tuin werden groenten en

VRIJ BAAN VOOR RANDWEG HEERLEN
„Morgenster” onder de „sloophamer”
De Nieuwe Limburger 26-6-1962

„Morgenster” onder de „sloophamer” (De Nieuwe Limburger, 26 juni 1962).

fruit voor eigen gebruik geteeld. De inhoud van de gierput werd als mest gebruikt. Sommige bewoners gebruikten een deel van hun tuin om er een bijgebouwtje in te zetten.¹⁶ In tegenstelling tot de huizen in de Musschemigerbaak en later gebouwde arbeiderswoningen lagen de tuinen in de Morgenster niet rondom het huis maar voornamelijk er achter. Aan de voorkant hadden de huizen van de Morgenster zelfs helemaal geen tuin. Alleen een smal pad scheidde de woningen van de weg.

In het midden van de jaren '30 kreeg de Morgenster electriciteit. Door haar excentrieke ligging werd de kolonie niet, zoals de overige Oranje Nassaukoloniën op de mijncentrale aangesloten, maar betrokken de bewoners hun electriciteit van de gemeente Heerlen. Pas aan het eind van de jaren veertig kregen de huizen stromend water. Toen kwam er ook een aanrecht in de keuken. Een aansluiting op de riolering kwam er nooit. Van onder het aanrecht liep een afvoerpijp naar buiten. Daar kwam het vuile water in een goot die direct langs

het huis liep en alle 'geloosde' vloeistoffen naar de straat leidde. Door het ontbreken van een rioolaansluiting bleef ook de beerput onder het toilet tot aan het eind toe noodzakelijk. Datzelfde gold natuurlijk voor het jaarlijkse legen van die put.

Een 'seszhafte' mijnwerkersbevolking

De huur die de bewoners moesten betalen was afhankelijk van het tijdstip waarop zij de woning hadden betrokken. De verschillen waren aanzienlijk. Huurders die al voor 1918 in de Morgenster woonden betaalden minder dan de helft van het bedrag dat hun burens die na 1 juli 1920 naar de Morgenster waren gekomen moesten voldoen. De bijhorende bedragen waren respectievelijk f 7,- en f 15,- per maand. Naarmate de woning op een later tijdstip betrokken was moest een hogere huur worden betaald. Bewoners die tussen 1 januari 1918 en 1 augustus 1919 in de Morgenster waren komen wonen moesten f 10,- per maand betalen en voor bewoning

begonnen tussen 1 augustus 1919 en 1 juli 1920 was dit f 12,50. "Met ingang van 1 Januari 1928 moesten nieuwe huurders een huurprijs betalen, welke meer in overeenstemming was met de algemeen geldende normaalhuren voor arbeiderswoningen en bedroeg f 16,- à f 20,- per maand, al naar gelang grootte en ligging."¹⁷ Zolang er van de pompen buitenshuis gebruik werd gemaakt was het water bij de huurprijs inbegrepen. Bij een huur van f 15,- of meer gold hetzelfde voor de electriciteit. Was de huur lager dan f 15,- dan betaalden de bewoners f 1,16 per maand voor de gebruikte stroom. Er was geen gas in de woningen. Deze huurprijzen en tarieven voor de electriciteit golden overigens voor alle woningen van de Oranje-Nassau Mijnen.¹⁸ Door voor 'vroege' bewoners de huurprijzen te handhaven trachtte de mijndirectie een vaste bewonerskern te krijgen.¹⁹ Zo moesten de aangetrokken arbeidskrachten voor de mijn behouden blijven.

Dit beleid was ingegeven door de ervaringen van de mijndirectie met de eerste bewoners van de Morgenster en andere mijnwerkerskoloniën. In de eerste jaren na de voltooiing van de Morgenster zag het er namelijk helemaal niet naar uit dat het plan van de mijndirectie, een 'seszhafte' mijnwerkerspopulatie te creëren, enige kans van slagen had. De mijnwerkers voelden zich nauwelijks aan hun woning gebonden. Voor een kleine loonsverhoging verruilden ze van werkgever en daarmee ook van huis.

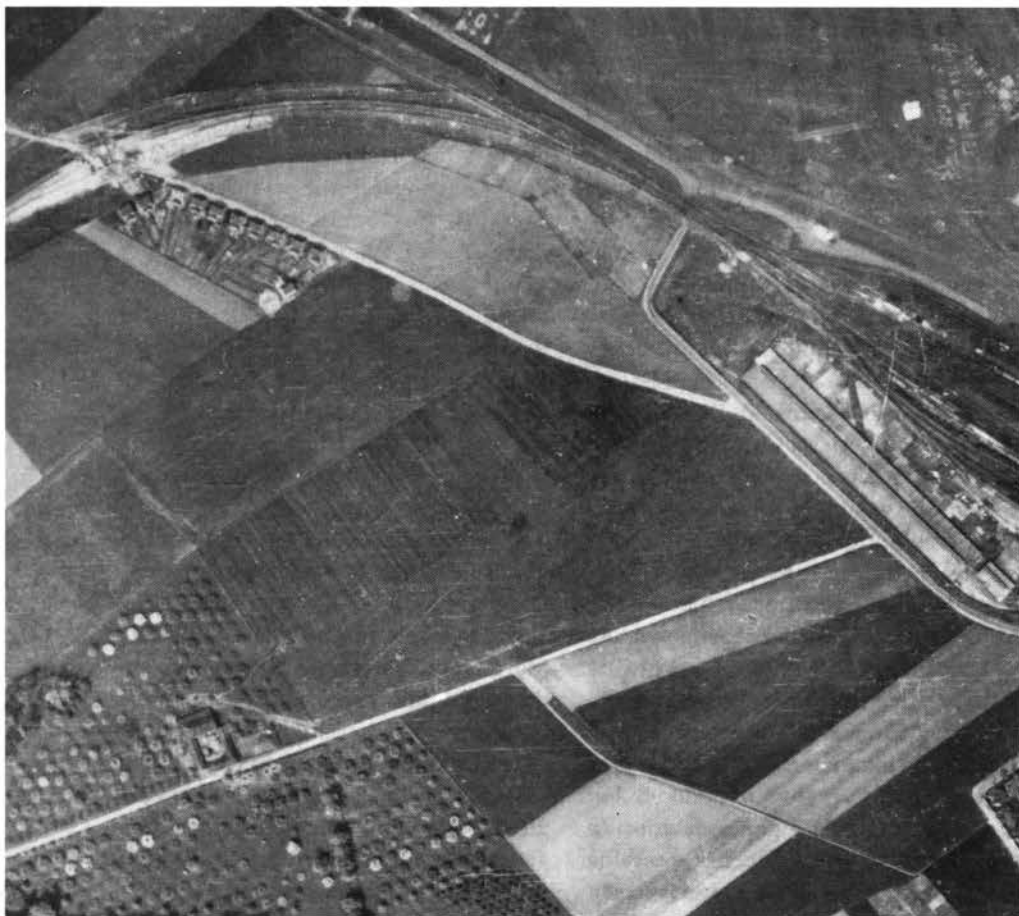
Hoe groot die mobiliteit was, blijkt uit de commentaren die de hoofdredacteur van de Limburger Koerier, Theodorus Vianen, in 1908 gaf. Over de bewoning van de Morgenster schreef hij: "Van de 24 huisgezinnen, welke November 1905 deze kolonie bewoonden, waren er November 1906 nog 13 en November 1907, dus na 2 jaren, nog slechts

6 aanwezig."²⁰ In de jaren daarna woonden de mijnwerkers en hun gezinnen langer in de Morgenster. Tussen 1920 en 1930 verhuisden gemiddeld ongeveer 5 gezinnen per jaar. In het volgende decennium waren dit er 4. Tijdens de Tweede Wereldoorlog verhuisden er maar weinig. Na de oorlog werd het echter steeds meer een komen en gaan op de Morgenster (Bijlage 2).²¹ Dit had ten dele te maken met het, in het begin van de jaren vijftig, gereed komen van twee nieuwe arbeiderswijken, Vrank en Husken.²² De huizen in deze nieuwe wijken hadden betere voorzieningen en boden meer wooncomfort. Veel 'oude' Morgenster-bewoners kozen voor een groter woongenot en verlieten hun wijk. De mensen die na hen kwamen bivakkeerden vaak noodgedwongen in de Morgenster. In verband met de heersende woningnood was er voor hen geen betere woning beschikbaar. Wanneer die er kwam verlieten zij de wijk zo snel mogelijk. De nog altijd gebrekkige voorzieningen in en bij de Morgenster vergrootten deze verhuisdrang. Hierdoor werden sommige woningen echte doorgangshuizen.

Deze ontwikkeling kwam de wijk en haar naam niet ten goede. 'Seszhafte' was een groot deel van de Morgensterbewoners dus in ieder geval niet. De gemiddelde bewoningsduur bleef dan ook veel lager dan de directie had gewenst. Tussen 1918 en 1958 woonden mensen gemiddeld ongeveer 5 jaar in de Morgenster (Bijlage 3).²³ Twee keer vertrokken huurders al na een maand. De langste huurperiode bedroeg 27 jaar.²⁴

Afgelegen

Waarschijnlijk was het grootste deel van de eerste Morgenster-bewoners niet uit Limburg afkomstig. In 1918 kwamen de meeste van hen in ieder geval nog steeds van buiten de provincie (Bijlage 4).²⁵ In de loop van de jaren twintig en

KLM-luchtfoto met op de voorgrond links de hoeve Morgenster, boven rechts de wijk Morgenster en bij het spoor, rechtsboven, de Nationale Houthandel. (SAH topografische atlas B 681).

dertig gingen er steeds meer Limburgers in de wijk wonen.

Veel nieuwkomers hadden al familie in de Morgenster. Vaak vonden ze daar een voorlopige verblijfplaats. Ondertussen probeerden ze zo snel mogelijk een eigen huis, het liefst in de Morgenster, te krijgen. Het 'inwonen' zorgde ervoor dat sommige huizen tijdelijk overbevolkt raakten. Er woonden veel kinderrijke gezinnen en het aantal kamers was gering. Ook bleven getrouwde zonen en dochters vaak nog een tijd in het ouderlijk huis wonen. Soms zo lang dat zij na het overlijden

van de ouders het huis als hoofdhuurder gingen bewonen.²⁶

Alhoewel op straat spelen voor kinderen vóór 1970 nog geen probleem was, hadden de kinderen uit de Morgenster toch het beste speelterrein uit de omtrek. In de velden en bossen van het nabijgelegen Terworm konden ze zich aan het toezien oog van de volwassenen onttrekken. Naast het verplicht meehelpen thuis waren er slechts drie andere bedreigingen voor deze vrijheid. De eerste twee waren de gebroeders Knols, de boswachters van Terworm, die er niet voor terugdeinsden met

hagel te schieten om de 'lästige blagen' uit het kasteelpark te jagen. De derde was de school. Naar school gaan betekende voor de jeugd uit de Morgenster een hele wandeling. De katholieke kinderen hadden nog de kortste weg te gaan. Tot ongeveer 1930, toen er katholieke lagere scholen in het Eikenderveld kwamen, gingen de jongens naar de Heilig Hartschool en de meisjes naar de Sint Fransiscusschool, beide aan de Grasbroekerweg. Kinderen die een protestantse opvoeding kregen hadden een veel langere weg te gaan. Zij moesten naar de Wilhelminaschool aan de toenmalige Ceintuurbaan, de huidige Ruys de Beerenbroecklaan. Een wandeling van ruim drie kilometer. De openbare lagere gemeentescholen lagen ook niet dichtbij. Die voor de jongens lag in Stationstraat. De meisjes moesten naar de Meezenbroekerweg.²⁷

Niet alleen de scholen lagen uit de buurt. Voor de boodschappen konden de bewoners in de beginjaren alleen maar in het centrum terecht. Vlak voor de Eerste Wereldoorlog werd er met de bouw van huizen in het Eikenderveld begonnen. In deze wijk kwam ook een aantal winkels. De dichtbijzijnde was de winkel van de 'Coöperatieve Broodfabriek Glück Auf'. Daar werden brood, meel, suiker en tabak verkocht. Bij de 'Coöperatie' lieten de huisvrouwen ook wel eens brood bakken. Na de graanoogst gingen ze namelijk 'zeumeren' op de pas gemaaide akkers van de boeren in de omgeving. Het gevonden graan lieten ze op de Köpkesmolen malen en vervolgens brachten ze het naar de 'Coöperatie'. Verder konden er inkopen worden gedaan bij de handelaren die aan de deur kwamen, zoals de melkboer Georg Vogelaar, die zijn winkel aan de Sittarderweg had. Eerst kwam hij met paard en wagen, maar later had hij een autootje op drie wielen, een Tempo. Ook kwam er een groente-

boer in de Morgenster. Sjeng Starremans kwam met paard en wagen en kocht meer dan hij verkocht. Voor hem waren de produkten uit de tuinen van de Morgenster goedkoper dan die op de veiling en voor de bewoners was zo'n extra verdienste nooit weg. Soms betaalde Starremans met fruit, dat blijkbaar minder werd geteeld in de Morgenster-tuinen.²⁸

Te voet was het naar de stad zeker 25 minuten. Mensen die zich de luxe van een fiets konden permitteren deden er ongeveer 10 minuten over. Vanaf de jaren dertig konden de Morgensterbewoners nog sneller in het centrum komen. De bus van Mulders die van Heerlen op Hoensbroek en terug reed, stopte op de Esschenderweg ter hoogte van de Morgenster en zorgde voor de snelste en ook de minst vermoeiende verbinding met 'de stad'.

De Morgenster lag dan wel afgelegen, dit betekende niet dat de straat waaraan zij lag, de Esschenderweg, een vrijwel niet gebruikt achterafweggetje was. Na de provinciale weg, die over de Schelsberg en de Bok naar Sittard liep, was deze straat voor Heerlen de belangrijkste verbindingsweg in noordelijke richting. Mulders was dan ook niet de enige die van deze route gebruik maakte. De Esschenderweg was in de jaren twintig al een redelijk druk bereden straat. Steeds werd er naar gestreefd deze weg te verbeteren. Dit streven naar een betere verbinding van Heerlen met het noorden werd op den duur de ondergang van de Morgenster.

"Breng toch hier verbetering"

In de Tweede Wereldoorlog liepen de woningen in de Morgenster aanzienlijke schade op. De huizen met de nummers 1 en 2 werden totaal vernield en nadien ook niet meer hersteld. Voor de meeste andere woningen werden bij de Schade-Enquetecommissie, de organisatie belast met dit onderdeel van de

wederopbouw, schadeclaims ingediend.

In vergelijking met de vergoedingen die voor andere woningen werden gevraagd waren deze claims erg hoog. Voor de volledig verwoeste huizen met de nummers 1 en 2 werd geen claim voor herstel ingediend. Verder hadden blijkbaar ook de woningen met de nummers 3, 5 en 9 geen schade opgelopen. Voor deze woningen werd in ieder geval ook geen vergoeding voor herstel gevraagd. De claims voor de overige panden, getaxeerd door "Wederopbouw" tegen het loon- en prijspeil van 1946, varieerden van f 160,- tot f 1400,-. De hoogste claims werden ingediend voor de woningen met huisnummer 21 en hoger. Dit hield waarschijnlijk verband met de explosie die zich bij het opblazen van het spoorwegviaduct 'Morgenster' had voorgedaan. De schadevergoedingen voor andere Heerlense woningen waren meestal beduidend lager dan die voor de huizen in de Morgenster.²⁹ Of, en in welke mate, de gevraagde bedragen werden uitgekeerd is niet bekend.

Over de toestand waarin de woningen in de naoorlogse tijd verkeerden is op basis van het archiefmateriaal relatief weinig te zeggen.³⁰ Het is echter waarschijnlijk dat de mijndirectie nog maar weinig aandacht en middelen aan de Morgenster besteedde. Het niet opnieuw bouwen van de volledig vernielde woningen wees daar al op.

Een andere indicatie hiervoor is een klacht van een bewoonster. In de rubriek 'Lange Jan', van het Limburgs Dagblad van 8 januari 1953 deed zij niet alleen op originele wijze haar beklag over het klasseverschil dat de Oranje Nassaumijnen inzake bewoning maakten, maar riep ze de mijndirectie tevens op de situatie in de wijk te verbeteren:

"Morgenster, o Morgenster
Wat zijt gij toch verstoten.
't is waar, hier woont de kleine man,
maar woonde hier maar de grote.
O Oranje Nassaumijnen
Denk toch hier aan ons, uw kleinen.
Breng toch hier verbetering.
Dan heeft ook de werkmán 't naar de
zin."³¹

Haar pleidooi voor een meer leefbare Morgenster baatte echter niet. Binnen een paar jaar werd duidelijk dat de de Oranje Nassau-directie, samen met Rijkswaterstaat en de gemeente Heerlen, heel andere plannen met de Morgenster had.

Het einde van de Morgenster

Door de opkomst van het autoverkeer werd het steeds drukker op de wegen. Hierdoor en door het gebruik van krachtigere en zwaardere (vracht-) wagens werd de belasting van de straatverharding en de onderliggende aardenbaan alsmáar groter. Daarnaast zorgde ook de groei van Heerlen voor een toename van het verkeer. Steeds meer auto's hadden deze stad als vertrek- of bestemmingsplaats.

Voor een goede verkeersafwikkeling en permanente bruikbaarheid van de Heerlense wegen werden er hogere eisen aan de bestrating en het tracé gesteld. De straat waaraan de Morgenster lag was in de jaren '20 al een druk bereden route. In 1926 passeerden er dagelijks al gemiddeld zo'n 114 personenauto's en 132 vrachtwagens per dag. In vergelijking met het verkeer op de Rijkswegen, bijvoorbeeld de weg van Heerlen naar Sittard, was dit betrekkelijk gering. De verkeersomvang was echter groter dan op de meeste andere provinciale wegen.³² Het was dan ook niet verwonderlijk dat reeds vanaf die tijd werd geprobeerd deze weg te verbeteren.

In het Rijkswegenplan van 1927 stond, parallel aan de Esschenderweg, een nieuwe weg geprojecteerd. Deze weg moest de oude hoofdverbinding van Heerlen naar Sittard ontlasten. Hij zou bij Geleen aansluiting krijgen op de eveneens nieuw aan te leggen weg Maastricht-Roermond. Voorlopig bestond de weg alleen maar op papier.

Ook in de twee volgende Rijkswegenplannen, van 1932 en 1938, werd deze, als Rijksweg 76 aangeduide, verbinding opgenomen. De Tweede Wereldoorlog en een relatief geringe prioriteit van nieuwe wegeaanleg in de periode van wederopbouw verhinderden een snelle aanleg van de geplande weg.

Pas in 1953 werd het eerste deel ervan, lopend van Geleen tot Ten Esschen, voor het verkeer opengesteld. De weg had toen nog geen gescheiden rijbanen. In 1959 was het gedeelte tot aan Ten Esschen geheel dubbelbaans gemaakt.³³ De aanleg van het Heerlense deel van de Rijksweg 76 liet echter nog een paar jaar op zich wachten. Wel was het door de Duitsers in 1944 opgeblazen spoorwegviaduct, dat over de bestaande weg liep, al in 1949 hersteld.³⁴ In 1955 werd besloten de autosnelweg komend uit Geleen "vanaf Ten Esschen een verbinding te geven met de Parallelweg langs de woninggroep Morgenster". De uitvoering van dit besluit liet door een verkeerskundig probleem echter enige tijd op zich wachten. Men vreesde namelijk dat het volgen van dit tracé op den duur tot verkeersopstoppingen in het centrum van de stad zou leiden. Om dit te voorkomen plande men een vervangende rijksweg. Die zou moeten lopen "van nabij de spoorwegonderdoorgang 'Morgenster' naar een punt in de buurt van de Burgemeester Waszinkstraat."³⁵ Voor de realisering van dit plan moest een deel van de bebouwing aan de westelijke rand van

de stad verdwijnen. Hiertoe behoorde ook de wijk Morgenster.

Nadat het besluit over de aanleg van deze 'randweg' was genomen, naderde het einde van de Morgenster met rasse schreden.³⁶ In 1959 verkochten de Oranje-Nassau Mijnen de kolonie aan Rijkswaterstaat. Aan het begin van de jaren '60 begon deze rijksdienst met het uitzetten van het tracé voor de zogenaamde N 261. Een groot deel van de huizen in de Morgenster was toen nog bewoond. Vanaf die tijd werden de resterende bewoners aangespoord hun woningen te verlaten. Vermoedelijk werd hun daarbij een financiële tegemoetkoming in het vooruitzicht gesteld. Wanneer een huurder vertrok werd de leeggekomen woning niet opnieuw verhuurd. De laatste bewoners vertrokken in de zomer van 1962. Eind juli van dat jaar vond de aanbesteding van de aanleg plaats.³⁷ Op 19 september 1962 schreef een journalist van de Nieuwe Limburger: "De randweg begint bij het viaduct de Morgenster, waar de meeste woningen reeds zijn gesloopt."³⁸

(Het doek voor) De Morgenster, de kleinste wijk van de stad, was gevallen. De Heerlense Venus verdween voor goed in het rijk der schimmen.

* Ik bedank iedereen die een bijdrage heeft geleverd aan dit artikel. In het bijzonder dank ik Leo Put, Jos Dreissen, de studiezaalmedewerkers van het Stadsarchief Heerlen, de heer Moonen van het Mijnmuseum, en de heer Houx en mevrouw L. d'Huij van de Oranje Nassau Groep B.V. Een speciaal woord van dank gaat uit naar de oud-bewoners van de Morgenster de heren P. Aerts en R. Snouck, de dames A. Ruwette-Lindelauf en G. Kreulen-Snouck en de heer en mevrouw G. Crins-Van der Meer.

BIJLAGEN

Bijlage 1

Bezit arbeiderswoningen Oranje-Nassau Mijnen 1901-1921

JAAR	AANTAL WONINGEN	TOENAME
1901	94	94
1902	94	0
1903	94	0
1904	94	0
1905	118	24
1906	152	34
1907	152	0
1908	200	48
1909	248	48
1910	348	100
1911	448	100
1912	546	98
1913	694	148
1914	690	-4
1915	800	110
1916	800	0
1917	868	68
1918	998	130
1919	998	0
1920	1134	136
1921	1182	48

Uit deze tabel blijkt dat onder leiding van de gebroeders Honigmann in acht jaar 200 arbeiderswoningen werden gebouwd. Drie jaar nadat de familie De Wendel het bedrijf had overgenomen was dit aantal al meer dan verdubbeld. Het bezit van arbeiderswoningen van de Oranje-Nassau Mijnen nam in de periode daarna geleidelijk toe. Na 1921 bleef het vrijwel constant.

Bron: RAL, Archief Oranje-Nassau Mijnen, inv.nr. B 11, Jaarverslagen Nederlandse tekst 1894-1974, Jaarverslagen 1901-1921.

Bijlage 2

Het gemiddeld aantal verhuizingen in de Morgenster, 1918-1958.

Voor 113 van de 199 hoofdhuurders die tussen 1918 en 1958 in de Morgenster woonden is de vertrekdatum bekend. Eén van hen verhuisde in 1919. De verdeling van de overige 112 is voor de periode 1920-1958 als volgt:

jaren twintig:	29
jaren dertig:	22
jaren veertig:	24
jaren vijftig:	37

Er van uitgaand dat deze 112 representatief zijn voor het totaal van 199, heb ik het totale aantal verhuizingen per periode geschat. Daarvoor is de volgende berekening uitgevoerd:

199/113 * het bekende aantal verhuizingen per periode. Dit leverde de volgende waarden op:

jaren twintig:	51
jaren dertig:	39
jaren veertig:	42
jaren vijftig:	65

Deling door 10, en voor de jaren vijftig door 9 (het aantal jaren waaruit de gekozen periodes bestaan), en afronding van de uitkomst, geeft het aantal gezinnen dat gemiddeld per jaar verhuisde.

Voor de jaren veertig en vijftig waren dit respectievelijk gemiddeld 4 en 7 gezinnen per jaar. Wanneer voor de jaren veertig de oorlogsperiode buiten beschouwing wordt gelaten bedraagt het gemiddelde ruim 7 gezinnen per jaar.

Bron: SAH, Archief Gemeentebestuur van Heerlen 1919-1981, inv.nr. 16. Werkboekjes van de bevolkingscontroleurs in de gemeente Heerlen 1912-1958, dos.-no. 70, 71, 72, 73, 138, 149, 368 en 443.

Bijlage 3

De gemiddelde bewoningsduur in de Morgenster, 1918-1958

De gemiddelde bewoningsduur in de Morgenster tussen 1918 en 1958 is op de volgende manier geschat:

Tussen 1918 en 1958 bewoonden 199 hoofdhuurders de 24 woningen in de Morgenster. Van 76 huurders, bijna 40% van het totaal, is bekend hoelang zij in de wijk verbleven. De gezamenlijke bewoningstijd van deze groep is 4663 maanden, ofwel ruim 61 maanden per huurder. Berekening van de gemiddelde bewoningsduur voor de gehele groep huurders levert een vergelijkbaar resultaat op. Het gemiddelde aantal hoofdhuurders per huis bedroeg tussen 1918 en 1958: $199/24 = 8.3$. De gemiddelde bewoningsduur was bijna 58 maanden ($(40 \text{ jaar} * 12) / 8.3$) Wanneer bij bovenstaande berekeningen de in de oorlog verwoeste huizen buiten beschouwing worden gelaten, veranderen de uitkomsten vrijwel niet.

Bron: SAH, Archief Gemeentebestuur van Heerlen 1919-1981, inv.nr. 16. Werkboekjes van de bevolkingscontroleurs in de gemeente Heerlen 1912-1958, dos.no. 70, 71, 72, 73, 138, 149, 368 en 443.

Bijlage 4

De Morgensterbewoners van 1918

De namen van de bewoners in 1918 en (voor zover bekend) de provincie of het land van geboorte waren:

Leenarts/Beekman (?), Van Duighuizen (Noord-Brabant, gewerkt in Duitsland), Closet (België), Füstel (Duitsland), Wirtz (Duitsland), Ludwig (Duitsland), Stel (Drenthe), Kalsbeek (Friesland), Rorik (Noord-Holland), Van Breen (Zeeland), Morlog (?), Wijninga (?), Alwicher (Gelderland, gewerkt in Duitsland), Driesen (Limburg), Snouck (Drenthe), Van der Zwaag (Friesland), Jeeninga (Friesland), Beekman (?), Van Egdome (Groningen), Vinke (Zeeland), Pekel (Drenthe), Berger (?), Riemeijer (Groningen, gewerkt in Schaesberg), Theunissen (Limburg).

Bron: SAH, Bevolkingsregister, Gezinskaarten tot 1940 en interview met mevr. G. Kreulen-Snouck, 15 september 1992.

Noten

1. 'Morgenster' is de alternatieve naam van de planeet Venus als deze voor zonsopgang (rechts van de opkomende zon) te zien is. De planeet lijkt dan op een zeer heldere ster.
2. Op de Duitse mijnen konden de mijnwerkers zich door het lidmaatschap van de 'Knappschafskasse' tegen ziekte en ongevallen verzekeren. Ook ontleenden zij, en hun gezinsleden, aan dit lidmaatschap rechten op ouderdoms-, invaliditeits-, weduwen- en wezenpensioenen.
3. In deze provincies was ten gevolge van de mechanisatie in de landbouw een groot deel van de bevolking werkloos geworden.
4. Aan het eind van de 19e eeuw waren veel arbeiders (en hun gezinnen) nog niet zo honkvaast. Ze werkten alleen als het nodig was en wisselden snel van werkplek wanneer ze elders meer konden verdienen. Was het loon binnen, dan werd tijdelijk met werken gestopt en leefden ze er zo goed mogelijk van. Waren de centen op, dan zochten ze nieuw werk.
5. RAL, Archief Oranje-Nassau Mijnen, inv.nr. B 11, Jaarverslagen Nederlandse tekst 1894-1974, Jaarverslag 1905, Mededeelingen van Algemeenen Aard.
6. Omdat deze verwevenheid van werken en wonen hen niet aanstond en zij 'vrijer' wilden wonen, richtten op 28 september 1913 een aantal arbeiders de woningbouwvereniging 'Glück Auf' op. Sociaal Historisch Centrum Maastricht, Archief Samenwerking-Glück Auf, Notulen oprichtingsvergadering 'Glück Auf' Heerlen, 28 september 1913.
7. In verband met de koloniebouw in de Mijnstreek wordt vaak de, van de Engelsman Ebenezer Howard afkomstige, 'tuinstadgedachte' aangehaald. Howard maakte zijn idee over de 'garden-city' eind 1898 openbaar door de publicatie van To-Morrow, A Peaceful Path to Real Reform. Ten tijde van de bouw van de Morgenster waren zijn denkbeelden op het Europese vasteland waarschijnlijk nog onbekend. In Nederland vond Howards stedenbouwkundige opvatting pas na 1910 enige weerklank. In Limburg ontvoerde de architect Jan Stuyt in 1914 voor het eerst een dergelijk plan, 'Tuinstad Sint Jans-Geleen'.
8. Henri Sarolea was op 12 september 1900 overleden.
9. Voor de 35 dubbele arbeiderswoningen in de kolonie Musschemig(erbaak) werd in 1900 f 59.500,- en 1901 f 56.304,73 betaald. Dit was per woning gemiddeld f 3309,-. De 12 dubbele arbeiderswoningen in de Morgenster kostten over beide jaren gerekend f 37005,50. Dit was f 3084,- per woning. RAL, Archief Oranje-Nassau Mijnen, inv.nr. B 11, Jaarverslagen Nederlandse tekst 1894-1974, Jaarverslagen over 1900 en 1901.
10. De meeste informatie over de huizen in de Morgenster, de aanwezige voorzieningen en het wonen in die wijk is afkomstig van de in het dankwoord genoemde oud-bewoners.
11. RAL, Archief Oranje-Nassau Mijnen, inv.nr. B 11, Jaarverslagen Nederlandse tekst 1894-1974, Jaarverslag 1900, p. 6. Zie ook: Sjeff Maas, Ons Limburg, 1911-1981, p. 14.
12. De hoeve 'Morgenster' werd omstreeks 1875 gebouwd. Over de herkomst van haar naam is niets met zekerheid bekend. Wel is de naam van de boerderij vrij bijzonder. Navraag bij de Stichting Historisch Boerderijonderzoek wees uit dat daar geen andere Nederlandse boerderij met die naam bekend was.
13. Kentgens, M., De arbeidershuisvesting in verband met de ontwikkeling van de industrie in Zuid-Limburg (ongepubliceerd, Sittard 1932)
16. In de koloniën Musschemig(erbaak) (1901), Grasbroek (1905) en Leenhof (1906-1911) stonden huizen met een vergelijkbare inhoud. Vanaf 1913 tot en met 1924 bouwden de Oranje-Nassau-mijnen kleinere huizen. Deze hadden een inhoud van 250 m³. Voorbeelden hiervan zijn de woningen in de Husken en het Eikske. Het bouwen van deze kleinere woningen hield waarschijnlijk verband met de hoge prijs van het bouw materiaal gedurende de Eerste Wereldoorlog en de periode direct daarna. Ook was de grotere schaal waarop woningen gebouwd moesten worden vermoedelijk van invloed op de inhoud van de woningen. Vanaf 1924 werden er weer grotere woningen gebouwd. Hun inhoud was iets kleiner dan die van de vooroorlogse huizen: 330 m³.
14. Dit waren de woningen met de huisnummers 9, 10, 15 en 16.
15. In de Morgenster werden in 1920 de volgende beesten gehouden: Huisnummer:2: 4 konijnen; 3: 2 varkens; 4: 4 konijnen; 5: 4 konijnen; 7: 22 konijnen; 10: 1 geit; 15: 1 schaaap; 1 geit en 1 varken; 16: 1 geit; 21: 1 geit; 22: 8 konijnen; 24: 3 schapen en 4 konijnen. Bron: RAL, Archief Oranje-Nassau Mijnen, inv.nr. N. 21, Bevordering van het houden van vee in mijnwerkerswijken, 1920.
16. Zo had de familie Snouck, die tot 1926 in de Morgenster woonde, een soort van veranda in haar tuin gebouwd. Interview met mev. G. Kreulen-Snouck, 15 september 1992.
17. Kentgens, 17; Het gemiddelde maandloon van een ondergronds mijnwerker bedroeg in 1928 f 126,-. Bovengronds werd f 94,75 verdiend. Maandschrift CBS, 1930, p. 41;
18. Kentgens, 17; De bewoners van de Morgenster betrokken hun water en stroom niet van de Oranje-Nassau Mijnen maar van de gemeente. Waarschijnlijk werd dit verbruik door de mijnonderneming met de gemeente verrekend.
19. In 1932 gold voor 581 van de bijna 1200 huurders nog een voordelige huurprijs, dat wil zeggen een prijs van voor de aanpassing in 1928. Volgens Kentgens was de exploitatie van deze woningen voor de Oranje-Nassau Mijnen verliesgevend. Kentgens, 17.
20. Vianen, Theod. C., Bevolkingstoestanden in het Zuid-Limburgsche Kolenrevier, Heerlen 1908, p. 30. Bundeling van artikelen die in 1907 in de Nieuwe Limburger Koerier waren verschenen. Dit grote verloop was overigens niet typisch

- voor de Morgenster. Vianen gaf vergelijkbare cijfers voor de twee andere reeds bestaande mijnwerkerskoloniën van de "Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen, Leenhof I aan de Schaesbergerweg en Musschemigerbaak ten westen van de Sittarderweg.
21. SAH, Archief Gemeentebestuur van Heerlen 1919-1981, inv.nr. 16. Werkboekjes van de bevolkingscontroleurs in de gemeente Heerlen 1912-1958, dos.no. 70, 71, 72, 73, 138, 149, 368 en 443.
 22. De wijk 'Husken' was niet geheel nieuw. Onder leiding van de familie De Wendel hadden de Oranje-Nassau Mijnen daar al in 1920 ruim honderd huizen gebouwd. Het aantal woningen in deze wijk werd na de Tweede Wereldoorlog door anderen aanzienlijk uitgebreid.
 23. SAH, Archief Gemeentebestuur van Heerlen 1919-1981, inv.nr. 16. Werkboekjes van de bevolkingscontroleurs in de gemeente Heerlen 1912-1958, dos.no. 70, 71, 72, 73, 138, 149, 368 en 443.
 24. SAH, Archief Gemeentebestuur van Heerlen 1919-1981, Werkboekjes van de bevolkingscontroleurs in de gemeente Heerlen, inv.nr. 16, dos.no. 70, 71, 72, 73, 138, 149, 368 en 443.
 25. SAH, Bevolkingsregister, Gezinskaarten tot 1940 en interview met mevr. G. Kreulen-Snouck, 15 september 1992.
 26. Werkboekjes van de bevolkingscontroleurs in de gemeente Heerlen 1912-1958, inv. nr. 16, dos.no. 70, 71, 72, 73, 138, 149, 368 en 443.
 27. RAL, Archief Oranje-Nassau Mijnen, inv.nr. B.9. Overzichten woonwijken (met voorzieningen) personeel Oranje-Nassau Mijnen. 1920-1932.
 28. Interview met wijlen mevr. A. Ruwette-Lindelauf, sept. 1992.
 29. De claims bedroegen (huisnummer: bedrag): 4: 220,-; 6: 160,-; 7: 160,-; 8: 420,-; 10: 180,-; 11: 220,-; 12: 220,-; 13: 360,-; 14: 560,-; 15: 560,-; 16: 500,-; 17: 600,-; 18: 600,-; 19: 800,-; 20: 760,-; 21: 1200,-; 22: 1200,-; 23: 1400,-; 24: 1400,-. RAL, Archief Oranje-Nassau Mijnen, inv.no. W 54, Oorlogsschade aan goederen, gebouwen en gronden, 1940-1959.
 30. Dit deel van het Oranje-Nassau-archief was ten tijde van mijn onderzoek helaas niet toegankelijk.
 31. Limburgs Dagblad, 8 januari 1953.
 32. RAL, Archief Provinciale Waterstaat, inv. no. 521, map Verkeerswaarnemingen, Provinciale weg 24. Het betrof waarnemingen die gedurende 6 verschillende wekdagen in de maanden augustus, september en oktober tussen 6.00 en 22.00 uur werden gedaan. In gewicht gemeten, passeerde er op de Esschenderweg, zelfs meer verkeer dan op 6 van de 13 waarnemingspunten op Limburgse Rijkswegen.
 33. SAH, Persdocumentatie rubriek 26 no. 17, persmap RW 76, Heerlen-Geleen.
 34. De manier waarop dit viaduct, dat ook de naam 'Morgenster' draagt, werd gebouwd, getuigt van het belang dat ook direct na de oorlog aan deze verkeersverbinding werd toegekend. Er werden namelijk twee aparte, van de hoofdrijbaan gescheiden rijstroken voor fietsers gemaakt. Tegenwoordig is het heel gebruikelijk om een viaduct zo uit te voeren. Toentertijd werd dit alleen gedaan bij wegen waarop het, gezien de drukte van het verkeer, uit veiligheidsoverwegingen gewenst was het verkeer te scheiden. Deze uitvoering laat ook zien dat er toen nog geen sprake was van de aanleg van een auto(snel)weg, dat wil zeggen, van een weg met gescheiden rijbanen.
 35. SAH, Archief Gijzels, inv.no. 87, Rapport over de E-39, p. 3.
 36. B. en W. van Heerlen zorgden nog voor enig uitstel. Dit stond echter los van de Morgenster. Zij konden het niet met Verkeer en Waterstaat eens worden over de aansluiting van de Valkenburgerweg op de geplande 'randweg'. SAH, Persdocumentatie rubriek 26 no. 17, persmap RW 76, Heerlen-Geleen.
 37. SAH, Persdocumentatie rubriek 26 no. 17, persmap RW 76, Heerlen-Geleen.
 38. Nieuwe Limburger, 19 september 1962.

IN MEMORIAM LEO VAN WERSCH.

Op 25 oktober 1993 overleed de heer Maria Leo Hubert van Wersch. Hij woonde in de Pastoriestraat in Simpelveld. Met zijn 90 jaar was hij het oudste lid van de werkgroep van de historische kring 'Het Land van Herle', waarbij hij zich reeds in 1949 aanmeldde. In die tijd was hij werkzaam bij 'De Staatsmijnen', het laatst bij de afdeling gas. Trouw bezocht hij de vergaderingen van de werkgroep tot handicaps hem dit verhinderden.

Jarenlang is hij ook bestuurslid/penningmeester geweest van 'Het Land van Herle'. Bijzonder was dat hij zes abonnementen van het tijdschrift betaalde, één voor zichzelf en de andere voor de kinderen.

Hij was geïnteresseerd in diverse historische onderwerpen, zoals de Romeinse tijd, de Franse tijd, de geschiedenis van Simpelveld en de geschiedenis van de familie Van Wersch.

In ons tijdschrift vinden we van hem in 1953 een 'Bijdrage tot de geschiedenis van Simpelveld en Bocholtz in de Franse tijd' en in 1965 een artikel over de 'Watervoorziening in het West-Romeinse rijk'. Over dit laatste onderwerp hield hij ook een lezing en verder onder meer over bepaalde belangrijke personen uit de grote Van Wersch-familie. De genealogische gegevens hierover werden door hem samengebracht in de serie 'Op zoek naar onze voorvaders', waarin de gehele Van Wersch-historie wordt beschreven en met documenten verhelderd in niet minder dan vier delen.

Een tweetal hersenbloedingen maakte communicatie via het gesproken woord voor hem onmogelijk en, zoals ook zijn bidprentje vermeldt, waren zijn laatste levensjaren zeer moeilijk: 'Met ijzeren wilskracht overwon hij zijn ziekte en leerde hij met zijn handicaps leven'.

Tekenend voor hem was zijn grote, blijvende belangstelling, desondanks, voor alles wat 'Het Land van Herle' betrof tot het laatste moment.

Wij verliezen in Leo van Wersch een trouw, inspirerend en hard werkend medelid. Wij zullen hem dankbaar blijven voor alles.

L. Augustus / M. van der Wijst.

BERICHTEN

PUBLICATIES

ACH LIEVE TIJD. Twintig eeuwen Mijnstreek, de bewoners van oostelijk Zuid-Limburg en hun rijke verleden

'Ach lieve tijd' is een prachtig geïllustreerde uitgave van de geschiedenis van onze regio en is voor een breed publiek geschreven. In afzonderlijke afleveringen, elk circa 24 bladzijden, wordt de geschiedenis van de voormalige Oostelijke Mijnstreek thematisch beschreven. De redactie en de auteurs streven ernaar om de bewogen geschiedenis van de Mijnstreek, van de allereerste bewoners tot de stormachtige ontwikkelingen in het recente verleden op een boeiende, maar tegelijkertijd verantwoorde wijze te schetsen. De serie beschrijft het verhaal van de dagelijkse zorgen en rampen, maar ook van vertier en vermaak. Het lijkt een compleet boekwerk te worden van de geschiedenis van onze Mijnstreek.

De serie doet niet alleen aan geschiedenis. Er is namelijk één nouveauté: het wapenschild van de Mijnstreek, dat speciaal voor 'Ach lieve tijd' werd ontworpen.

In de eerste aflevering wordt aan de hand van de wapenschilden van de gemeenten in oostelijk Zuid-Limburg van voor de gemeentelijke herindeling van 1982 duidelijk aangegeven op welk gebied de uitgever mikt: Amstenrade,

Bingelrade, Bocholtz, Brunssum, Eyselshoven, Heerlen, Hoensbroek, Hulsberg, Jabeek, Kerkrade, Klimmen, Merkelbeek, Nieuwenhagen, Nuth,

Oirsbeek, Schaesberg, Schimmert, Schinnen, Schinveld, Simpelveld, Ubach over Worms, Voerendaal, en Wijnandsrade. De eerste aflevering geeft een beknopt, maar toch nog goed leesbaar overzicht van de geschiedenis van onze Mijnstreek vanaf de prehistorie. De tekst van de eerste aflevering, 'Twintig eeuwen Mijnstreek, de bewoners van oostelijk Zuid-Limburg en hun rijke verleden', is geschreven door Roelof Braad, Jacqueline Hoevenberg en Mike Kockelkoren. De tekst bevat enkele kleine schoonheidsfoutjes, maar die storen alleen de wetenschapper. Storender is evenwel het gebruik van illustraties. Te pas en te onpas zijn ze in de tekst geplaatst om het geheel te verfraaien, zoals de foto van de Heerlense markt in 1921 bij een passage over de prehistorie of de groepscommuniefoto van kinderen uit de mijnwerkerskolonies bij tekst over de Middeleeuwen. Maar we moeten toegeven dat men daardoor wel zeker geslaagd is, om het eerste nummer fraai te illustreren. Al met al een belofte voor de volgende nummers.

'Ach lieve tijd' (ISBN 90 400 0233 9) is een uitgave van uitgeverij Waanders in samenwerking met het Stadsarchief Heerlen, het Gemeente-archief Kerkrade en het Thermenmuseum. 'Ach lieve tijd' verschijnt elke maand en kost per aflevering f. 7,95, terwijl U voor de linnen verzamelband f. 17,50 betaalt. De 18 afleveringen tellen in totaal 436 pagina's met meer dan 1100 afbeeldingen.

Rob P.W.J.M. van der Heijden

HEERLEN VAN 1896 TOT GISTEREN

Foto's van drie generaties station prijken op de omslag van het jongste Heerlense fotoboek geschreven door Jan Engelen. Deze verzamelt al jaren ansichtkaarten en speurt op verzamelersbeurzen naar de meest onbekende -en dus zeldzame- exemplaren. Het door hem in samenwerking met de Europese Bibliotheek in Zaltbommel uitgegeven boek toont een selectie van wellicht de meest fraaie collectiestukken. Zoals hij zelf schrijft, wil hij met de selectie een 'beeld van een stad ...' geven. En inderdaad de stedelijke ontwikkeling van Heerlen is voor wie Heerlen een beetje kent, goed te volgen. Veel situaties zijn onherkenbaar veranderd, andere beelden roepen herinneringen op aan verdwenen dierbare plekjes. Hoewel het niet de bedoeling van de schrijver is om de gebruikelijke gevoelens van nostalgie op te roepen, zijn het toch juist die gevoelens die het eerst bij je opkomen als je het schitterend vormgegeven werk doorbladert. Dat verandert echter bij het lezen van de onderschriften. Die zijn uitgebreid, in grote lijnen goed historisch onderbouwd en eindelijk eens niet het gebruikelijke bla bla, dat je in de fotoboeken van de laatste jaren tegenkomt en die nostalgische sfeer nog eens onderstrepen. Alleen jammer dat de kleurenkaarten van Jan Engelen niet in kleur zijn afgedrukt. Maar wellicht zou dit de kostprijs van het boek in negatieve zin hebben beïnvloed. Het is letterlijk en figuurlijk een boek van 'formaat' geworden, voorzien van een register en een lijst van geraadpleegde literatuur.

'Heerlen van 1896 tot gisteren' is geschreven door Jan Engelen en uitgegeven door de Europese Bibliotheek in Zaltbommel en is in de boekhandel te koop voor f. 49,50. (ISBN 90 288 5738 9)

Een aanrader, volgens mij het beste fotoboek van Heerlen tot nu toe.

R. Braad.

Geschiedenis van het Brunssumse geslacht Hamers

Op initiatief van Math Hamers uit Geleen kwamen in september 1985 enige leden van de familie Hamers, die met veel enthousiasme genealogisch onderzoek naar hun familie verrichtten, tot eendrachtige samenwerking. Zij besloten tot de oprichting van een werkgroep en tot het uitgeven van een familietijdschrift 'Hamers-bulletin', waarin de resultaten van de verschillende onderzoeken Hamers zouden worden vastgelegd. Er werd een redactie gevormd. Mede door de stimulerende en deskundige begeleiding van de genealoog Nico Hamers uit Malden groeide het 'Hamers-bulletin' uit tot een familietijdschrift, dat inhoudelijk ver boven het gemiddelde niveau van dergelijke uitgaven uitsteeg. Deze activiteiten leidden er toe dat op 10 april 1987 te Geleen de 'Vereniging Limburgse Hamers Genealogieën' werd opgericht. Inmiddels loopt de negende jaargang van het tweemaandelijks en losbladig verschijnende periodiek.

De verschillende families Hamers leefden globaal genomen in het gebied dat men tegenwoordig Zuid-Limburg noemt. Hun wel en wee vanaf de zestiende eeuw werd in het 'Hamers-bulletin' in tal van kleinere en grotere artikelen belicht. Daarbij kwamen ook meerdere aanverwante families aan de orde. Allengs ontstond de behoefte binnen de Hamers-vereniging om te komen tot een reeks van publicaties in boekvorm. Nico Hamers uit Malden (oud-hoofdredacteur van het tijdschrift 'Gens Nostra', het verenigingsblad van de Nederlandse Genealogische Vereniging) aanvaardde de opdracht om een boek over de fami-

lie Hamers uit Brunssum te schrijven. Het werk zou in vier delen gaan verschijnen: I. De eerste vier generaties in Brunssum (1650-1800); II. De vijfde generatie en de migratie vanuit Brunssum naar Noord-Nederland; III. De negentiende eeuw; en IV. De twintigste eeuw.

Eind vorig jaar verscheen het eerste deel 'Geschiedenis van het Brunssumse geslacht Hamers. Deel I (1650-1800)' door N.A. Hamers uit Malden. Na een inleiding behandelt de auteur de herkomst van de naam en de familie en verdiept hij zich in de verschillende wapens Hamers. In afzonderlijke hoofdstukken gaat hij in op de lokale historie van Brunssum, Merkelbeek, Schinveld en Heerlerheide, de belangrijkste plaatsen waar leden van de Brunssumse familie Hamers woonden. Verder komen uitvoerig aan de orde de Hamershof te Brunssum, het lokale wereldlijke en kerkelijke bestuur, functionarissen, belastingen, en meer onderwerpen die een goed beeld geven van de wereld in de zeventiende en achttiende eeuw.

Na dit gedeelte begint op bladzijde 67 het genealogische deel met de behandeling van de eerste vier generaties Hamers uit Brunssum. Het is prijzenswaardig dat de auteur zich niet beperkt tot het beschrijven van de verwantschappen. Naast de biografieën van de leden van de familie Hamers behandelt hij in bijlagen uitvoerig de aangetrouwde families, zowel van de mannen als van de vrouwen. Aan de orde komen de families Jans(sen), Kenens, Joris, Swillens, Halfkan, Hendriks (tweemaal), Reijners/Renckens (tweemaal), Stevens, Nauts, Jacobs, Jans (Tiskens), Herinx, Gallas, Habets, Schoenmakers, Robaerts, Tribels, Klinckers, Heuts en Van Santen.

Zou hiermee reeds een fraaie genealogische uitgave tot stand zijn gekomen, voor de auteur was dat nog niet voldoende. In verdere hoofdstukken

bespreekt hij uitvoerig de bronnen die hij voor zijn onderzoek gebruik heeft. In bijlagen geeft hij onder andere een volledige ledenlijst van de 'Aartsbroederschap van de Heilige Drievuldigheid tot Vrijkoop van Slaven' (1705-1848), een overzicht van alle huwelijken van parochianen van Brunssum, Merkelbeek en Schinveld (1644-1797) die met dispensatie gesloten werden, een naamlijst van de aanbrengrers van onroerende goederen te Brunssum, Oirsbeek, Schinveld en Jabeek uit het jaar 1686, een overzicht van de metingen verricht te Schinveld door de landmeters J. Bollen en Ulleners (1772-1817), etc., etc.

Tenslotte heeft de auteur een index samengesteld, waarin zijn opgenomen alle familie- en persoonsnamen die in het boek voorkomen. Als toegift heeft hij daarin ook de namen opgenomen die voorkomen in de uitgaven W. Moonen, Brunssum door de eeuwen heen, H.A. Beaujean, Schetsen uit de geschiedenis van Heerlerheide en J.H.W. Bosch, Bijdragen tot de geschiedenis van Schinveld.

Het werk kreeg daarmee een omvang van 376 bladzijden, die werden verluchtigd met talrijke illustraties, tabellen, kaarten en overzichtelijke schema's. Voor hen die geïnteresseerd zijn in de lokale geschiedenis of de geschiedenis van families uit Brunssum en omgeving, is het werk sterk aan te bevelen. Ook als naslagwerk is het erg prettig om het in de boekenkast te hebben staan.

'Geschiedenis van het Brunssumse geslacht Hamers I.' is geschreven door Nico A. Hamers en uitgegeven door de 'Vereniging Limburgse Hamers Genealogieën', Koningsplein 101 c, 6224 EH Maastricht en is daar te koop voor f. 56,- (afhaalprijs) of f. 64,50 (bezorgprijs). Naar de volgende delen mag met spanning worden uitgekeken.

A.S.M. Patelski

REGISTER OP DE INHOUD VAN DE JAARGANG 1993

Aflevering 1, januari/maart

- De dagtocht van Jan Koningstein te Heerlerheide op 12 mei 1797 (eerste deel) 1
(door J.J.G. Albert)
- Een cijnsregistertje uit de zestiende eeuw 10
(door P. Habets en L. Augustus)
- De familie van abt Haghen van Kloosterrade 17
(door R. de la Haye)
- Kijk eens in de wereld van toen, een verrassende kijk op uw kijk 25
(door R. Braad)
- In Memoriam Nic Eussen 27
(door M.A. van der Wijst)
- Berichten 28

Aflevering 2, april/juni

- De 'kippende' Hans Hendrik a Campo 1
(door A.S.M. Patelski)
- De reinigingsdiensten van Heerlen en Hoensbroek in de jaren dertig 5
(door M.A. van der Wijst)
- De dagtocht van Jan Koningstein te Heerlerheide op 12 mei 1797 (vervolg) 9
(door J.J.G. Albert)
- In Memoriam Clemént Palmen 16
(door M.A. van der Wijst)
- Van meiboom tot vrijheidsboom 17
(Clemént Palmen)
- Berichten 22

Aflevering 3, juli/september

- Twee voor de prijs van één, de gezichtsbepalende geschiedenis van het heerlense Hema-gebouw (door Volmar Delheij en Marcel Put) 53
- Twee bokkerijdersverhalen, opgetekend door Jos. Habets (door L. Augustus) 73
- In Memoriam G. Ramaekers, Ing. (door M.A. van der Wijst) 77
- Berichten 78

Aflevering 4, oktober/december

- Schuur uit de franse tijd krijgt eigentijdse functie (door Theo Sniekers) 81
- Graftschriften van Rolducse kanunniken in ere hersteld (door J.J. Stassen) 83
- Enkele aspecten uit de geschiedenis van de kolonie Morgenster (door M.J.M Put) 90
- In Memoriam Leo van Wersch. (door L. Augustus / M.A. van der Wijst) 105
- Berichten 106